

BEVEZETÉS.

A korral haladó közigazgatás, politikai vezetés és gazdasági szervezés megkívánja, hogy az államok területéről gyors áttekintést nyújtó térképekkel rendelkezünk. E térképeknek nemcsak a földrajzi viszonyokról kell tájékoztatást nyújtaniuk, hanem - mint ahogy arra a legrégibb térképek is törekedtek - a földfelszínen folyó emberi életéről is, a népességről, annak foglalkozásáról, gazdasági viszonyairól, műveltségi állapotáról, más területek népével való kapcsolatairól. Ilyen térképek gyűjteményeiből születnek azok az atlaszok, amelyekre az állami élet vezetőinek és a különböző gazdasági szerveknek egyaránt nagy szükségük van, de talán még nagyobb szüksége van rájuk az oktatásnak.

A jól szervezett és haladott államok jó részében készültek már ilyen általános atlaszok, vagy az egész területről, vagy annak részeiről. A térképezendő viszonyok tekintetében ezek az atlaszok nagyjában megegyeznek egymással és az ábrázolási módszerekben is összhang van kialakulóban. Az ábrázolás módszere az általános atlaszoknak egyik legnehezebb problémája. Az ábrázolható viszonyokat viszont a terepfelvételek és statisztikák határozzák meg, minthogy az atlaszszerkesztőknek nincs módjukban és nem is lehet feladatuk statisztikai felvételeket vagy terepfelméréseket végeztetni.

Bár a jól szerkesztett és helyes kidolgozású általános atlaszok száma ma már elég nagy, mégis messze vagyunk attól, hogy akár csak a haladottabb európai és északamerikai kontinensekre átfogó, egységes képet tudnánk adni. Különösen hiányzik az egységes áttekintés Európa derekáról, erről a földrajzi viszonyaiban, néprajzi képében, gazdasági és társadalmi szerkezetében oly sokszínű területről, amelyen az utóbbi évtizedek szinte állandósult politikai válságai és a gyakori határváltozások mind az adatfelvevő, mind az azokat feldolgozó munkát nagyon hátráltatták. Még azokon a területrészekben is nehéz az összehasonlító áttekintés, ahol egyenként készültek érdemleges munkák. Így a Bajor atlasz, a Csehszlovák Köztársaság Atlasza, a német Lebensraum atlasz, Edvi-Illés - Halász: Magyarország gazdasági és statisztikai atlasza, az olasz, lengyel és ukrán atlasz a középeurópai tér jó részét magukban foglalják, mégsem tudunk belőlük - a feldolgozás különböző módszerei és különböző pontossága miatt - egységes képet alkotni. E hiány vezette Halász Albertet 1926-ban egy Középeurópa-atlasz kiadására, ez a mű azonban közvetlenül az első világháború utáni idők hiányos és sok tekintetben rendkívüli viszonyokat ábrázoló vagy megbízhatatlan adataira épült. Szükség van tehát újabb feldolgozásra. Erre vállalkozott Intézetünk.

Atlaszunk célja Európa törzsének: a Kárpátmedencének és a körülötte elterülő vidékeknek földrajzi, népességi, gazdasági viszonyait ábrázolni és e terület történeti fejlődéséről, közigazgatási és politikai beosztásáról képet adni. Az atlasz lapjai a két világháború közötti békeidőszak legmegbízhatóbb és a leginkább normális állapotot mutató adatainak alapján készültek. A területre, népességre, népsűrűsége, nemzeti és vallási tagozódásra, foglalkozási megoszlásra vonatkozó adatok általában az 1930. körüli népszámlálások hivatalos adatait tükrözik; a népmozgalomról, születésről, halálózásról és szaporodásról, továbbá a mezőgazdasági termelésről szóló térképek több év adatainak átlagát tüntetik fel, általában az 1925-1935 közötti időszakból. A források minden esetben hivatalos statisztikák. Felsorolásukat az egyes térképlapok hátoldalán, vagy az összetartozó lapcsoportok előtt adjuk. Célunk az volt, hogy Európának e központi elhelyezésű és mind politikai, mind népi és gazdasági szempontból egyaránt igen bonyolult képet mutató táját a földrajz és a statisztika vizsgálati módszereivel

tárgyilagosan és politikai határookra tekintet nélkül bemutassuk. A helyes tájékoztatást szolgálja, hogy az adatokat nem államterületek szerint ábrázoljuk, hanem a lehető legkisebb terület egységek: járások, vagy ahol ilyen részletes adatközzététel nincs, megyék, ill. tartományok szerint. A járásterületeket némely lapon igyekeztük természetes határok, vagy összetartozás szerint egybefoglalni a évégből területünket 47 kisebb, gazdasági viszonyaiban többé-kevésbé egyöntetű tájra osztottuk. E kicsiny részeket néhol földrajzi, gazdasági és történelmi összefüggést mutató 11 nagyobb tájban csoportosítjuk. Az 1930. évi állapot szerinti politikai felosztásnak megfelelő országos adatokat a térképekhez tartozó szövegekben rendszerint megadjuk.

Mindazok a statisztikai adatgyűjtések és feldolgozások, amelyek e területről országos adatokat közölnek, a változó politikai határok miatt, továbbá a politikai határoknak a természetes földrajzi határokkal és a gazdasági tájhatárokkal való egybe nem vágósága miatt, megbízható tájékoztatást adni e terület viszonyairól nem tudnak. Nehéz az országosan feldolgozott adatokból helyes következtetéseket vonni azért is, mert az adatok országonként nem mindig ugyanarra az időpontra vonatkoznak a legtöbbször eltérő módszerekkel vették fel. Atlaszunkban e különbségeket igyekeztünk a minimálisra redukálni. Munkánkban talán legnagyobb nehézsége és érdeme, hogy tíz olyan ország területének vagy területrészeinek viszonyairól adunk egységes és komoly kritikán át megszürt tájékoztatást, amelyek kielencféle hivatalos nyelvet és háromféle írásmódot használnak, statisztikai anyaguk teljes részletességgel világnyelveken nem jelenik meg, egymástól eltérő adatfelvételi módszereket használnak, más és más időpontokban tartják legfontosabb összeírásaikat és egymással sem politikai sem tudományos téren nem tartanak fenn szoros kapcsolatokat; hivatalaik, tudományos szerveik, intézeteik egymással való nemzetközi adatcseréje, sőt kiadványcseréje is igen hiányos.

Munkánkban pillanatnyi aktualitást ad az a körülmény, hogy Középeurópa területe jelenleg teljes politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás lázas vajudásán megy keresztül. Az 1914-18. évi háboru után Középeurópában erőteljes politikai átrendezést hajtottak végre. Az átrendezésnek a vezérlő gondolata a nemzetiségi elv érvényesítése volt az államterületek kijelölésénél. Ennek az elvnek tiszta keresztülvitele nem sikerült, amiből sokfelé nagyfoku elégedetlenség származott. Még súlyosabb baj volt az, hogy az új politikai határok igen sokszor súlyos ellentétbe kerültek a gazdasági érdekekkel és összefüggésekkel. Az új világháboru megindulása nélkül is feltétlenül területi átrendezés vált volna szükségessé az első világháboru után eltelt 20 év tapasztalatai alapján. Ezt az újrendezést már nemcsak a népi, hanem a földrajzi és gazdasági viszonyok figyelembevételével kell megejteni. Ehhez azonban szükséges, hogy áttekintésünk legyen a régi és új határoktól függetlenül az egész, problémáiban összetartozó terület politikai, népességi és gazdasági viszonyai felett. Szükségünk van a történelmi viszonyok ismeretére is, mert ezekben is tükröződnek a földrajzi erők s a számoktól és mennyiségektől sokszor független szellemi és anyagi energiák. De munkánk nemcsak az új rendezés aktuális feladatainak megoldásához kíván segítségül szolgálni. Gyakorlati használhatósága mellett elsősorban a modern földrajzoktatásnak, a táj- és népismeretnek, a gazdasági oktatásnak kívántunk benne jó segédeszközt teremteni.

Az atlasz statisztikai adatgyűjtő munkálatait, azok kritikáját és feldolgozását, a térképek szerkesztését és rajzolását az Államtudományi Intézet tisztviselői végezték. Ezt az Intézetet 1926-ban a Magyar Statisztikai Társaság kebelében szervezték Budapesten. kifejezetten abból a célból, hogy az

államhatárokkal szétdarabolt közép-európai tér és különösen a Kárpátmedence földrajzi, gazdasági, kulturális és politikai viszonyait, azoknak fejlődését figyelemmel kísérje, statisztikailag lemérje és összefüggő, egységes és egyuttal tárgyilagos képet tudjon adni ennek a fontos és problémáiban igen bonyolult területnek a viszonyairól. Az Intézet összegyűjtötte a közép-európai államok hivatalos statisztikai adatait, törvényeit, rendeleteit és a tudományos kiadványokból, könyvekből, folyóiratokból, memorandumokból, valamint a napi sajtóból is igyekezett tájékozódást szerezni. Az Intézet alapítása után gyorsan fejlődött. 1941-ben a Magyar Statisztikai Társaság kebeléből kivált és mint önálló tudományos intézet tagja lett a Budapesten létesült Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetnek. Az Államtudományi Intézet tisztviselőin kívül a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Földrajzi Intézetének tagjai és a földrajzi szeminárium hallgatói is jelentős részt vettek a statisztikai feldolgozó és ábrázoló munkában. Térképeink anyagának összeállításához ezenkívül igénybevevük a M. Kir. Földtani Intézet és a M. Kir. Meteorológiai Intézet segítségét is. Közvetlen munkatársaim közül névszerint ki kell emelnem dr. Jakabffy Imrét, aki jónéhány lapot önállóan szerkesztett és Szathmáry Gézát, aki az ideiglenes sokszorosítás munkáját végezte.

Atlaszunkat a háborús viszonyok miatt nem tudtuk befejezni. Az ábrázolt terület államainak nagyrészevel 1939-től kezdve tudományos összeköttetéseink és anyagbeszerző lehetőségeink megszakadtak. Munkánknál kizárólag a már előbb összegyűjtött anyagra voltunk utalva, amelynek egyes hiányai csak a feldolgozás során derültek ki. Munkatársaink egy része katonai szolgálatra vonult be, újra és újra kicserélt emberekkel folytattuk a statisztikai és térképi feldolgozás munkáját. 1944 elején intézetünk tisztviselőinek nagyobb és anyagának féltettebb részét műszereinkkel és fotolaboratoriumunkkal együtt a bombázások veszélye elől vidékre kellett telepíteniük. A költözködés és a kettős telephely új nehézségeket és fennakadásokat teremtett. Más intézményekkel, könyvtárakkal való érintkezésünk és azok anyagának feldolgozása is akadályokba ütközött a bombaveszély miatti könyvtárbezárások és kitelepítések folytán. A háború újabb nehézségeket teremtett a papirellátás, számoló-és rajzeszközök, festékek, felszerelési tárgyak hiányában. Budapesti központunkat 1944. szeptemberében bombakár érte, ugyanez év december elején balatonfüredi kitelepítési helyünk frontvonalba került. Posta és vasutösszeköttetésünk megszűnt. Az általános kiűrités - megfelelő járművek híján - anyagunkat és személyzetünket veszélyeztette. Nagy nehézségek, élelmezési és fűtési gondok közepette sikerült helyünkön maradnunk és ágyudörgésben tovább dolgoznunk.

A mai viszonyok között nincsen arra reményünk, hogy munkánkat az eredeti tervek szerint befejezzük és kiadáshoz juttassuk. A kéziratoknak megsemmisülése viszont egész eddigi erőfeszítésünk eredményét elpusztítaná. Azért határoztam el az eddig elkészült lapoknak házi, Rotaprint sokszorosító gépünkön való ideiglenes kinyomtatását és ezekből a lapokból néhány összefűzött példány készítését. A lapokhoz tartozó szöveget is megrövidítettük, a forrás- és irodalomhivatkozásokat a legtöbb helyen elhagytuk. Így született meg jelen füzetünk, amelynek tartalmáért és - az egészen rendkívüli viszonyok között is tűrhető - technikai kiállításáért a dicséret elsősorban munkatársaimnak csodálatos találékonyságát, pompás munkakedvét és önfeláldozó kitartását illeti.

Balatonfüred, 1945. január 3-án.

Dr. RÓNAI ANDRÁS.